

BENKA GYULA PEDAGÓGIAI MUNKÁSSÁGA ÉS A SZARVASI NEVELŐKÉPZÉS

A jelen alkotó munkát kíván.

A múlt emlékezésre kötelez.

A jövőnek felelősséggel tartozunk.

Nemzeti múltunk haladó kulturális értékeinek feltárása és megbecsülése megtisztelő feladata a szocialista jelen építőinek. Egy-egy jelentősebb évforduló szinte parancsolóan felszólít az emlékezésre. Természetes tehát, hogy a szarvasi nevelőképzés 100. évfordulója is visszatekintésre, értékelő elemzésre kötelez.

A centenáris évfordulóknak mindig megkülönböztetett figyelemmel adózik a társadalom. Érthető, hiszen még történelmi méretekben is jelentős az a szakasz, mely 100 év alatt lefolyik az idő klepszidráján. Amely intézmény, alkotás, eszme kiállja egy évszázad viharát, azt rendszerint a maradandóság pillérei támogatják. Azelőtt bizonyára érdemes tisztelettel időzni és méltó figyelemmel tanulmányozni jellemző alapvonásait, azt az életerőt, mely fejlődését biztosította, — analizálni egy-egy erőteljesebb hajtását, mely a viszontagságokkal is dacolva, a fejlődés, az új élet csírájának hordozója volt.

A szarvasi nevelőképzés gazdag, és tanulságos történetében is — mint cseppben a tenger — tükröződik az a küzdelem, melyet a szervezett és egyre igényesebb tanítóképzésért — és később óvónőképzésért — vívtak hazánk legjobbjai.

Ezen ünnepi megemlékezés szűkös keretei nem teszik lehetővé, hogy a szarvasi nevelőképzés évszázados, kötetnyi történetével részletesen foglalkozzunk. Csupán arra vállalkozhatunk, hogy *a)* periodizált történetének leglényegesebb tényanyagát összefoglaljuk; *b)* a képző alapítójának és története első fél évszázadán át irányítójának és igazgatójának, BENKA GYULÁnak pedagógiai munkásságát felvázoljuk.

A képző működését a szervezeti kereteknek, az intézmény történeti alakulásának megfelelően, illetve népünk története jelentősebb fejezeteihez kapcsolva hat korszakra tagolhatjuk.

1. Az első korszakot az alapítás évétől, 1863-tól 1907-ig, BENKA GYULA nyugdíjba vonulási terjedő időre tehetjük. Ez időben BENKA GYULA megszervezi a tanítóképzést a gimnáziumi osztályok keretei között. Mint gimnáziumi tanár, később mint gimnáziumi igazgató a tanítóképzést a gimnázium felsőbb osztályaira építi. Előbb kettő, majd három, 1869-től pedig négy évfolyamúvá fejleszti. Közben javaslatot dolgoz ki az érettségire épülő kétéves tanítóképzésre. Állandóan küzd a képző létbizonytalanságával, a fenntartó ev. egyházi főhatóságtól fokozottabb anyagi támogatást sürgetve. Párhuzamosan harcol a „fitanító-képző intézet fokozatos kifejlesztéséért s önállósításáért”. A gimnáziumi keretek

közül azonban csak 1907-ben vált ki a képző és lett önállóvá. Végleges és kizárólagos használatra megkapta a TESSEDIK által épített objektumot. A gimnázium pedig az 1906-ban BENKA irányításával épült épületbe költözött.

2. A második korszak, az önállóvá lett képző első évei, 1907-től 1914-ig terjednek. Az önállósulás a képzés színvonalának emelkedését eredményezte. A tanári személyzet számának fokozása ugyanis lehetővé tette az állami tanterv bevezetését. A mindössze két évig igazgató PAPSZÁSZ GYULA után NIKELSZKY ZOLTÁN vezetése (1909—1919) progresszív jellegű volt. 1911-ben internátust szervezett az épület északi szárnyában. A képzős tanárok élénken bekapcsolódtak a helyi közművelődési intézmény, a Szabad Lyceum megalakításába és munkájába. Ennek eszmei irányítója — a haladó pedagógiai és népművelési nézeteket és gyakorlatot követő — KRECSMÁRIK ENDRE tanár volt, aki 1908-ban kezdte meg működését a képzőben. Ekkor kezdődtek meg a nőképzővé való átszervezés munkálatai is.

3. A következő korszak az első világháború és a tanácsköztársaság éveit 1914-től 1920-ig foglalja magában. A szarvasi tanítóképző munkáját is hátráltatta a világháború. Az élénkülő politikai mozgalmakra, majd a polgári, illetve a proletárforradalomra erősen rezonáltak a képző tanárai. NIKELSZKY ZOLTÁN igazgató részt vesz a budapesti szociológiai tanfolyamon. A nyugdíjas BENKA GYULA lelkesen üdvözlö a köztársaságot. KRECSMÁRIK ENDRE pedig a szarvasi direktórium egyik vezető alakja lett. Az 1917/18-as tanévtől tanítónőképzővé alakult át a szarvasi képző.

4. A negyedik fejezet a negyedszázados ellenforradalmi korszak: 1920 és 1945 között. A haladó erők elleni megtorlás, az üldöztetés a képzős tanárokat, KRECSMÁRIK ENDRÉT és NIKELSZKY ZOLTÁNT is sújtotta. Az igazgató rövid időre TERÉNYI GYÖRGY, majd huzamosan (1921—1942-ig) KISS SÁNDOR, az ellenforradalmi korszak hűséges eszmei kiszolgálója lett.

5. A következő szakasz a képző élete a népi demokrácia idején, 1945-től 1959-ig. Az 1948-as államosítás és a szocialista kultúrpolitika kedvezett a szarvasi képző fejlődésének is. A hallgatók és tanárok létszáma megnőtt. A gyakorló iskola tanulócsoportjainak száma kettőről négy alsótagozati osztályra emelkedett. 1949-től pedagógiai gimnáziummá alakult át a képző, melynek tanítói és óvónői tagozata működött. 1951-ben a pedagógiai gimnázium helyét a négyéves középfokú tanítóképző foglalta el, az óvónőképzős tagozat pedig Gyomára költözött.

6. Az utolsó, 1959-től napjainkig terjedő szakasznak talán ezt az alcímet adhatnánk: felsőfokú óvónőképzés BENKA egykori intézményeiben. A város, a járás, a megye a képző története során többször kinyilvánította segítő szándékát. Az 1938. évi 13—14. tc. életbelépése után is nagyobb épületet ajánlott fel tanítóképző akadémia céljára. Az 1959-es reform idején is áldozatos felajánlásokkal vállalta az érettségire épülő óvónőképzés tárgyi feltételeinek biztosítását. A képzésben jelenleg 160 nappali és közel 3000 levelező tagozatos hallgató, valamint 26 tanár és 11 gyakorló óvodai óvónő vesz részt. A gyakorló óvoda 5 csoportjában 150 óvodás férőhely van. A volt képző épülete lett a kollégium. A hallgatók 96%-a bentlakó. A Tiszántúl öt vármegyéje, valamint Debrecen és Szeged számára képzünk óvónőket. 1964-ben 10 millió forintos költséggel egy új 200 személyes kollégium építése kezdődik meg.

Az oktató-nevelő munka végzése mellett az intézet tanárainak fontos további törekvése, hogy minél intenzívebben bekapcsolódjanak a tudományos kutatómunkába. Ezzel nemcsak az oktatás tudományosságának színvonalát

kívánjuk fokozni, hanem az óvodapedagógia egy-egy kevésbé tisztázott problémáját is továbbfejleszteni. Mindez, valamint a kifelé megnyilvánuló kulturális és társadalmi tevékenység azt a célt is szolgálja, hogy Intézetünk betöltse e vidék neveléstudományi kutatási központjának szerepét. Az Intézet Tudományos Bizottsága 1961-ben és 1962-ben terjedelmes és a kritika szerint színvonalas Évkönyvet adott ki, 1960-ban, 1961-ben és 1963-ban Intézeti Napokkal egybekötött előadói ülésszakot rendezett.

A szarvasi nevelőképzés minden korszaka önálló tanulmány és előadás témája is lehetne. Jelenleg azonban nem vállalkozhatunk a fenti szinopszis részletesebb kifejtésére. Ehelyett kísérletet teszünk a BENKA GYULA csaknem félvszázados, igen tevékeny — s a képző életének szinte egész századát bevilágító — neveléstudományi munkásságának felvázolására.

BENKA GYULA *életműve* a múlt század második felében Szarvas és környékének haladó szellemi, kulturális, pedagógiai és politikai fókuszát jelentette. Sokrétű tevékenységének és haladó nézeteinek rekonstruálása több mint 300-ra tehető írását magában foglaló s az utóbbi hónapokban feldolgozott bibliográfia és eszméinek, gondolatainak elemzése révén lehetséges. Tudományos igényű tanulmányai megőrizték nevelői és emberi értékeit, szellemi életének igazi mélységeit.

A századforduló táján és századunk első évtizedeiben, BENKA GYULA életének jelentősebb eseményeihez kapcsolódva — nyugdíjazása (1908), halála (1923), szobrának leleplezése (1928) —, a kortársak, munkatársak és hálás tanítványok is egy-egy figyelemre méltó írással áldoztak emlékének. Ezek közül kiemeljük LISKA JÁNOS, SASKÓ SÁMUEL, MOCSENYI JÓZSEF, GAJDÁCS PÁL, SZABOLCSKA MIHÁLY, illetve DR. RELL LAJOS, DR. MELICH JÁNOS, DR. HORVÁTH DEZSŐ, RÁKOSI JENŐ, KRECSMARIK ENDRE, GYÖRKÖSSY ENDRE és DR. NÁDOR JENŐ nevét.

A régi írások közül különösen értékes számunkra a szocialista pedagógusmozgalom úttörőjének, DR. KEMÉNY GÁBORNAK BENKÁVAL, egykori tanárával kapcsolatos két jelentősebb cikke: *Monumentum aere perennius* és *Tanárom, Benka Gyula*, melyek BENKA nevelői és emberi nagyságát igen erőteljesen és meggyőzően igazolják. Ezek is tekintélyes forrásértéket képviselnek, és tájékoztatásul szolgálnak következtetéseink objektivitásának, tárgyilagosságának mértékét illetően is.

A régi munkatársak és tanítványok sorai azonban már nagyon megritkultak. Legfőbb ideje tehát BENKA munkásságának marxista igényű értékelő összefoglalása, hogy életműve ne enyészsen el. A maga korában határozottan előremutató, haladó nézetei objektív értékűek s elég jelentősek ahhoz, hogy kiemeljék őt az ismeretlenségből, s elfoglalja méltó helyét neveléstörténetünk pantheonjában.

Helyzetünket megkönnyíti az a körülmény, hogy BENKA írásai önmagukért beszélnek. Ezért is idézünk műveiből bőségesen, hogy progresszivitásáról közvetlenül is meggyőződhesünk.

Alkotásokban gazdag *életpályája* hazánk történetének csaknem százéves korszakát ívelte át. Szinte szimbolikus, hogy élete 1838-ban a nemzeti újjászületés idején, a reformkorban vette kezdetét. A szabadságharc alatt érlelődött heroizmusa. Együtt lelkesedett azokkal a hazafiakkal, akiket „a harci dicsőség babérai ékesítettek”. A szabadság és függetlenség élménye s a harcoló, dolgozó magyar nép rajongó szeretete élete végéig elkísérte, és alapja lett demokratikus társadalomszemléletének. De társult ehhez a nemzet elnyomása, a zsarnokság,

a szociális igazságtalanság elleni izzó gyűlölete is, melyet a szabadságharc leveretése és a nemzet legjobbjainak üldöztetése táplált. Nem tudta kiengesztelni az 1867-es kiegyezés sem.

Közben állandóan tanult és tanított. Sokoldalú tudományos műveltségét, külföldi — németországi, svájci — tapasztalatait és mélységes humanizmusát atyai gondossággal ültette át a gimnáziumi és a tanítóképezdei ifjúság lelkébe, tudatos missziót töltve be a nemzet felemelkedése és haladása, valamint a nép boldogulása érdekében. Az ifjúságot műveltebbé, a nemzetet erkölcsösebbé, a társadalmi-politikai rendszert igazságosabbá, a dolgozó nép számára jobbbá, demokratikusabbá akarta tenni. Ezért szentelte életét a nevelésnek. Mint pedagógus, tanár, igazgató, iskolaszervező 45 évig (1862—1908) dolgozott a szarvasi gimnáziumban és tanítóképzőben.

A nevelésnek és a nevelőképzésnek elméletileg is kiemelkedő művelője volt. Pszichológiai, didaktikai, pedagógiai gyakorlati és tudományos munkásságát értékes irodalmi alkotásai tükrözik, melyek — progresszív társadalmi szemléletéből erdően — sok haladó vonást és eredetiséget tartalmaznak. A mai pedagógus nemzedék számára is van mondanivalója. Hasonlóképpen nagyon figyelemre méltó tevékenységet fejtett ki társadalmi, művészeti és népművelési téren is. A Tanácsköztársaságot még megérte mint beteges, nyugdíjas agg, mígnem szemefényének elgyengülésével együtt kialudt élete is 1923-ban.

A társadalom, a dolgozó nép, kora, amelyben harcos élete folyt, becsülte és méltányolta tevékenységét. Még a király sem zárközhatott el 40 éves munkásságának — 1892-ben magas kitüntetéssel, a Ferenc József lovagrenddel történő — erkölcsi honorálásától. De legmaradandóbban ezekre menő tanítványainak szeretetében és emlékében élt. A szubjektív kegyelet és megbecsülés hozta létre 1928-ban a BENKA-emlékbizottságot, mely „ércebe öntötte nemes alakját”, s Emlékkönyvvvel róttá le háláját.

A jelenkor embere ezek után jogosan kérdezheti: ki lehetett ez a számunkra már-már ismeretlen nagy pedagógus és polihisztor? Melyek voltak emberi és nevelői arcélének azon vonásai, amelyek évtizedek és félévszázadok múltán is tiszteletet és elismerést parancsolóan tekintenek reánk? E kérdésekre kívánunk a következőkben választ adni, természetesen csak a rendelkezésünkre álló terjedelem lehetőségeinek megfelelően.

BENKA GYULA egész világnézetét, társadalomfilozófiáját, politikai és pedagógiai állásfoglalását *radikális demokratizmus* hatja át. Demokratikus élet-szemléletét ő maga fogalmazta meg legplasztikusabban az élete vége felé készített *Eschatológiájában*. Meglepően tisztán látja a 19. század végén kialakuló imperializmus belső ellentmondásait és határozottan a dolgozó, elnyomott osztályok, a magyar nép érdekeinek szolgálatát vállalja.

Haladó társadalomszemléletére jellemző, hogy az uralkodó osztályt kemény bírálattal illeti: „Az erény hiányzik a felső körökben, melyek vagyonban, hatalomban, dicsőségben telhetetlenek.” De rávilágít arra is, hogy az arisztokraták, a feudál-kapitalista tőkésék uralmukat csak a nép kizsákmányolása révén tarthatják fenn. „Mi lenne az arisztokratákból, ha nem szolgálnának előkelő érdekeiknek azok a munkások, kik tőlük függenek...?” Majd látnoki bölcsességgel jósolja meg, hogy „az előkelők ma-holnap szerepelnek, aztán hanyatlanak, letűnnek, elpusztulnak”.

Ugyanilyen meggyőződéssel ír a „romlatlan nép”, a munkások és parasztok évszázados harcának eljövendő győzelméről, a dolgozó nép állama megvalósulásának szükségességéről is. „Az alsóbb néprétegek életképes nemzedéke munkában edzett, erős, kifejlésre alkalmas, vállalkozó és nagyrahívott. Ugyan mi is lenne az embervilágból, mi lenne csak a mai társadalomból is, ha az alsó néprétegek ép és életerős elemei nem emelkednének a tehetetlenné váló előkelők körébe? Sem a politika, sem a tudomány, sem a művészet, sem a nehéz küzdelmet igénylő ipar, kereskedelem, gazdálkodás nem mutatna haladást”. Majd meggyőző őszinteséggel vallja, hogy „az iskola, a közélet, a világfejlődés kicsinyben és nagyban arról győzött meg engem, hogy a sokak által lenézett, kigúnyolt s elnyomott osztály a szerencsés kifejlés és kedvező alakulás termőtalaja. Ezért nem tudom megérteni, miért nem nyitjuk meg a politikai jogok korlátait az alsó néprétegek előtt”?

Radikális következtetését is megfogalmazza. „Meg vagyok győződve, hogy hazám jövője ellen vétkeznek azok, kik oly mereven ragaszkodnak az előkelők uralmának biztosításához. Homokra építenek! Kösziklás, meg nem bolygatott talaj az, mely most még a mélyben fekszik. Ha felszántjuk, okos intézkedésekkel fölemeljük a népet, új termőréteget kapunk, mely átteremti a viselt világot”. Világosan látja tehát a kizsákmányolásra épült kapitalizmus „átteremtésének”, a dolgozók politikai hatalma megvalósításának szükségességét és elkerülhetetlenségét.

Radikális demokratizmusa magyarázza mélységes *hazaszeretetét, patriotizmusát is*. Az 1848-as szabadságharc élményeiben gyökerező hazafisága vezette a Függetlenségi és 48-as párt zászlaja alá. A politikai élet hullámverésében mindig a párt legprogresszívebb csoportjának, a JUSZT GYULA és KÁROLYI MIHÁLY vezette irányzatának volt tekintélyes képviselője. Politikai meggyőződését is érlelték külföldi tapasztalatai, s megacélozta, ellenállóbbá tette a hazai önkényuralom nemzeti nyomó és gyarmatosító politikája. Ezért vallja meggyőződéssel: „A szabadság az alap, az életfeltétel, mely a polgárt a jónak, az igaznak, a boldogítónak, a közérdekűnek, a szépnek önkéntes valószínűsítésére képesé teszi. Kényszer rabszolgákat nevel, zsarnoki önkény megaláz és elkedvetleníti, s alkalmatlanná teszi az embert az erény gyakorlására”.

BENKA őszintén úgy éreztette és úgy érezte, hogy március 15-e nemcsak szimbólum, hanem valóban megtermékenyíti a magyar nemzeti ellenállási és függetlenségi mozgalmat, tehát meggyőződése szerint érdemes és kell remélni, küzdeni a magyar nép boldogabb jövőjéért. Nevelői munkája során is ezt az emocionálisan erőteljesen megalapozott szemléletet ültette át tanítványai lelkébe.

Lángoló szenvedéllyel buzdít a minden áldozatra kész hazafiságra: „Légy vulkán! Néma, komor, kihaltnak s érzéketlennek látszó — de lángolóan kitörő, fellobbanó, perzselő és pusztító, ha a nemzetnek, a hazának komoly és szent érdekei mellett tenni, szólni, követelni, küzdeni kell.”

Kemény 48-aságából még akkor sem engedett, amikor fényes lehetőségekkel kecsegtették. Egyik akadémiai tanárrá lett tanítványa írja róla: „Ha erős függetlenségi politikai meggyőződéséből valamit is engedve kormánypártivá lesz, ő lett volna az ország legelső és legkiválóbb tankerületi főigazgatója.” Következetességét, egyenes jelleműségét olvashatjuk ki önvallomásából: „Ha ilyenné lettem, mert . . . ilyenné kellett lennem, nem tartozom-e tanári állásomnak s polgári voltomnak annyi igazságlelkűséggel és őszinteséggel, hogy lemondva minden másként könnyen elérhető anyagi előnyökről és szerepelhetési dicsőségről, úgy az iskolában, mint az életben 48-as függetlenségi gondolkodású ember voltam?”

BENKA GYULA politikai szemléletének ezen alapvonásai teljes mértékben meggyőzhetnek bennünket arról, hogy élete során emberi és tanári magatartásában mindig a haladás oldaláról szemlélte és értékelte az eseményeket. Még élete vége felé, az első világháború éveiben, az európai népek nagy kataklizmájában is helyes állásfoglalással tudta a társadalmi haladást szolgálni. A kilátástalan világháború nyomasztó évei után, 8 évtizeddel a vállán is kitörő lelkesedéssel üdvözli a háború befejezését, a békét, a köztársaságot.

A helyi sajtóban „A köztársaság küszöbén” című vezércikkében írja: „Igazán sirva vigadunk. Drága áron szereztük meg a lealázó békét. De a vérrel áztatott földből a népszabadság rózsafája emelkedik az ég felé.”

A társadalmi feladatokra is helyesen utal: „Nekünk a kor szellemét megértve bálványimádókból eszmék tiszteletéhez kell emelkednünk. Ezen benső átalakulás nem könnyű hazafias feladat. Most a küszöbén állva értsük meg egymást! A szabadság csak a józan önuralom és lelkiismeretes önfegyelemzés alapján állhat fenn. Ki ezt nem tudja, vagy éppen tudni sem akarja, az a szabadság esküdött ellensége s megérdemli, hogy a népfenség eltapossa”.

1919 tavaszán is azt tanítja, hogy „a mindnyájunkat kötelelességszerű munkában egyesítő önzetlen hazaszeretet fog a kívánt sikerre vezetni.”

*

A fentiekben jelzett progresszív társadalomfilozófiájából erednek BENKA kultúrpolitikai és neveléstudományi nézetei is. Mindezek a nép általános művelődési színvonala emelésének aspektusát szolgálják. Nézetei következetes és harmonikus tudományos rendszert alkotnak. Művelődéspolitikai törekvéseit a demokratizmus hatja át. Ma is nagyon figyelemre méltóak az *iskola és a társadalom kapcsolatáról*, illetve a társadalmi igényeknek megfelelő iskolai oktató-nevelő munkáról volt nézetei. „Az iskola, mint a köznevelésnek és tanításnak éppen a társadalom áldozatkészségéből keletkezett intézménye nem magában önálló — írja. — Úgy fejlődése, mint életre kiható szerencsés működése sokban attól is függ, hogy mennyire segíti őt sokrétű feladatainak megoldásában a társadalom”.

Az egészséges egymásrautaltság szükségességét is kifejezésre juttatja „az eleven és sokrétű kölcsönhatás” igényének hangoztatásával, melyet konzekvensen és nagyon progresszíven így fogalmaz meg: „Az élet számára az élet serkentő hatásának felhasználása mellett nevelünk”. Azt is kíváncsún tartja, hogy „maga az élet gyakori próbára tegye az iskolai képzés és nevelés életrevalóságát.” Mai közoktatási reformunk és korszerűsítési törekvéseink alap-gondolatai — mint láthatjuk — általában egybevágóak BENKA nézeteivel.

Ugyanakkor éppen a kölcsönösség jegyében az iskolai munkának, a művelődésnek a társadalom fejlődésére gyakorolt hatását is erőteljesen hangsúlyozza: „A világ fejlődik, alakul, tökéletesedik. A szerencsés fejlődésre és tökéletesedésre a művelt társadalommal szövetkezve hat az iskola, — és annál messzebbre terjedők és örökülnek hatásai, minél inkább kötelességeik teljesítésében keresnek életcélt és örömet mindazok, kik az iskolában akár mint tanulók, akár mint tanítók, akár mint a köznevelés és tanítás ügyének lelkes támogatói fáradoznak.”

E kétségtelenül — korában előremutató és — ma is helyeselhető megállapítások mellett azonban az is tény, hogy némely írásában BENKA kissé eltúlozza az iskolai munka társadalomra gyakorolt hatását, s élete végéig elkísérte annak a polgári szemléletnek az illúziója is, hogy a társadalmi egyenlőtlen-

séget, az alapvető osztályok érdekeinek összeegyeztetésével, illetve — a szerinte e tekintetben is korlátlan lehetőségekkel kecsegtető — neveléssel is meg lehet oldani.

Talán ezzel magyarázható az a fanatikus ügyszeretet, az a kiemelkedően példás tudományos elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenység, a tanítóképzés ügyének buzgó ápolása, melyet BENKA GYULA egész életén keresztül végzett, hiszen életművét tanári munkássága teszi naggyá. BENKA GYULA ezért a neveléstudomány minden ágával elmélyülten foglalkozott.

Nagyon tanulságosak pl. neveléstörténeti tárgyú dolgozatai. TESSEDIKRől, VAJDA PÉTERről — az utóbbiban BENKA GYULA személyes tanítóját és példaképét tisztelte — sok eddig ismeretlen mozzanatot olvashatunk. Nagy történelmi erudícióval írt továbbá a gimnázium és egyik legkedvesebb szellemi gyermeke, a tanítóképző alapításáról és életéről is, hogy csak a jelentősebbekre utaljunk.

BENKA GYULA egész nevelői tevékenységét magasan kvalifikált *pszichológiai ismereteire* építette. Alkotó pedagógiai nagyságát tehát lélektani tanulmányainak fényében kissé erőteljesebben meg kell világítanunk. Amikor tanulmányait befejezte s elfoglalta szarvasi katedráját, a legfrissebb és legkorszerűbb pszichológiai és pedagógiai képzettséggel rendelkezett. Tanári munkájának kezdete nagyjából egybeesik a filozófiától elszakadó és önállósult pszichológiai tudomány megszületésével. Mint az 1860-as évek elején Németországban tanuló diák, tanúja lehetett a pszichológia újjászületésének, a kísérleti pszichológia kialakulásának, a tapasztalaton nyugvó, pozitivista tételeket hirdető tudományos eredmények összegezésének. Ez időszakban kezd tért hódítani a pszichológiában a kísérleti módszer, s az introspekció egyoldalúságát a kísérleti pszichológia tapasztalati megfigyelései egészítik ki. BENKA ismeri HELMHOLZ, WEBER, FECHNER, WUNDT, ESSER és ROSENKRANZ tevékenységét, kiknek nevéhez fűződik a fizikai és pszichikai közötti összefüggések felderítése, a pszichofizika jelenségeinek egzakt feltárása, a matematika nyelvén való interpretálása.

Ezen szellemi talajon szerzett ismeretek biztosak és szilárdak voltak BENKÁNál, sőt az egyetemen kapott tudományos alapokat tanári gyakorlata közben tovább fejlesztette. Beszerzi és áttanulmányozza korának minden számottevő neveléstudományi művét. Az ezekben található gondos feljegyzései bizonyítják, hogy a tartalmuk megismerésén túl sok tekintetben önálló véleményt is formál az egyes tudományos kérdésekről, sajátjává asszimilálja az összegyűjtött szellemi kincset. BENKA GYULA olyan szintézis alkotására volt képes, amelyben együtt található a lélektan, az elmélet a gyakorlattal, a pedagógiával. Mindez 8—9 évtized távlatában is megőrizte eredeti frissességét, modern élet-szerűségét, az objektív valóság komplexumaiban való tájékozódás dialektikáját.

Pszichológiai tárgyú írásaiból kiviláglik, hogy nemcsak tanítványai megismerésére és átalakítására gondolt, hanem saját nevelői személyiségének megismeréséből és formálásából vezette le pedagógiai eljárásait. Saját emberi és nevelői tulajdonságainak kialakítása ugyanolyan tervszerű és tudatos munka nála, mint ismeretvilágának logikus rendszere, vagy a tanítványok és munkatársak nevelésének igénye, átalakításuk pedagógiai tevékenysége. Ezért írja, hogy „tanítók és tanulók nem nélkülözhetik az emberismeretet, s kívált az eszmék körébe vezető embertant és lélektant mint olyan bölcsészeti tudományokat, melyek önmaguk fejlődéséről, tehetségeinkről, s ezekkel adott hivatásunk és

rendeltetésünkről nyújtanak felvilágosítást". Tehát önismeret és önformálás dialektikus egységét kívánja az egyik oldalon — mint feltételt —, hogy megvalósulhasson nevelő programjának másik ellentétpárja: az emberismeret, emberformálás, mások nevelésének egysége.

Téziseit a személyiség és lélekalkat elmélyült analizálásáról szóló tanulmányaival támasztja alá. *Test és lélekalkat* c. írásában a személyiség fogalmának megközelítése különösen jól sikerült. „Minden személyiséget oly eredeti egyénnek kell tekintenünk, ki magában véve egy utánozhatatlan kis világ”. Meglátta BENKA azt is, hogy a lelki jelenségek és tulajdonságok nem önmagukban, s nem „általában” léteznek, hanem az élő, az oktatás és nevelés folyamatában állandóan alakuló emberi személyiségek megnyilvánulásai.

Bár a testalkat és a pszichés alkat kialakulásánál az örökletes tényezőket túlhangsúlyozza, de a külső tényezőket a társadalmi, földrajzi hatásokat sem becsüli le. Komoly értéke, hogy a testalkati tulajdonságokat összefüggésbe állítja a lelki sajátosságokkal, vagyis a lelkialkattal. Ennek meghatározása igen találó.

A lélekalkat nevelésével, formálásával kapcsolatos mondanivalójából is nevelői optimizmusa csendül ki: „Alapos önismeret tesz bennünket öntudatosokká, az emelkedett öntudat szabja elénk ésszerű és erkölcsi kötelességünket, s a kötelességek lelkiismeretes becsülése jelöli meg a szabadakaratnak azon ésszerű és üdvözítő erényét, melyben magunkat vezetve valódi emberekké és tiszta erkölcsű jellemekké válhatunk.”

Most nem térhetünk ki a BENKA által kategorizált testalkati típusok ismertetésére, de azt meg kell állapítanunk, hogy PAVLOV és KRETSCHMER még ebben az időben nem dolgozták ki tudományos tipológiájukat, mégis a közel 9 évtizedes, 1875-ben készült tanulmányban a mai pszichológiai szemlélet sok értékes elemét észlelhetjük.

Megerősíti állításunkat a képesség és tehetség alábbi analízise is. „Ha a lélekalkat (azaz temperamentum) alatt az összes lelki tehetségek nyilatkozataiban észlelhető s minden embert egyénileg külön-külön jellemző modort értjük, akkor a képesség, tehetség és lángelme az ismerő erő működésében mutatkozó azon kisebb vagy nagyobb erély, mélynél fogva minden ember más és más módon és eltérő sikerekkel alkot magának gondolatokat, dolgozza fel élettapasztalatait, emelkedik eszméig vagy észigazságokig.”

A képesség fogalmát a velünk született fogékonyság fogalmi terjedelmébe illeszti. A képességeket tehát nem öröklés által készen világra hozott, megváltoztathatatlan tényezőnek tekinti, hanem potenciális lehetőségeknek, amelyek a környezeti hatásoktól függően válnak valósággá.” Minthogy az ember egész kifejlődésében a legelevenebb kölcsönhatásban áll a külvilággal, mely rá benyomásokat gyakorol, neki irányt ad, s benne a fejlődésre különböző vágyakat ébreszt, tehát a velünk született képességek kifejlődése sokban függ azon életkörülmények és viszonyoktól, melyek között egész élettörténetünk lefolyik.”

BENKA GYULA azonban nem áll meg a belső és külső tényezők kölcsönhatásának világos fejtegetésénél, hanem tovább megy s az emberi személyiség fejlődésénél a társadalmi osztályhelyzet ellentétes hatásrendszerét is élesen exponálja. „Semmi ingert nem nyújtó mostoha helyhez kötve oly szerencsésen fejlődhetnék-e a gyermek, mint az, kit lépten-nyomon szellemdús és gazdag világ támogat és serkent fejlődésében. Innen van azután, hogy az ép egészséges úri gyermekhez hasonlítva sokszor butának, nyomorultnak látszik a szegény szülő gyermeke; holott okos nevelés mellett tán több gyermektársát épen ez

megszégyenített volna.” Több ez, mint az általa felismert tények regisztrálása! Az igazságot kutató tudós, a nevelés erejében bízó optimista pedagógus és a mélységes demokratizmus állásfoglalása ez. Abban a korban az örökléstan kutatások kezdeti stádiumban voltak. A tudomány nem ismerte még a külső hatások determinációját, s az idealista filozófia által elferdített tudományok nem adhattak világos választ az embert érő hatások mechanizmusát tekintve sem. A mechanikus determinizmus és az indeterminizmus elméletével a pszichés valóság objektív törvényszerűségeit nem lehetett helyesen megközelíteni. Ebből a szempontból BENKA nemcsak a kor tudományos felfogására világít rá, hanem állásfoglalása jó mércéje véleményrendszerének, neveléstudományi koncepciójának is.

Talán a legtöbb élettapasztalatot, tudományos bölcsességet összesűrítő lélektani munkája az, amely az *Életkorokról* címet s az 1877-es keltezést viseli. Ebben az időben ténylegesen még nem differenciálódott a lélektan tudománya. BENKA GYÜLA eme munkája viszont már gyermek- és fejlődéslélektani kérdésekkel foglalkozik. (Mint ismeretes, a gyermeklélektan csak az 1880-as évek elején, a fejlődéslélektan pedig ennél is később lett a lélektan önálló ága.) Nagy jelentőségűnek látszik e tény azért is, mert a mű az „antropológia tanulmány” alcímet viseli. Minthogy ebben BENKA az emberi psziché alakulását és fejlődését a születéstől az ember haláláig folyamatában és fejlődésében jellemzi, a feldolgozás módszere is igen jelentős, hiszen a fejlődés gondolatát a pszichológiában ezekben az évtizedekben — metodológiailag — alig juttatták kifejezésre.

Amit a tanulmányban az ifjúkorról olvashatunk, az voltaképpen nem más, mint a gyermekpszichológia és a fejlődéslélektan rövid kivonata mai értelmezésben. Igen találó és igen reális az újszülött gyermek jellemzése, valamint a gyermeki beszéd fejlődésének leírása. De szépen jellemzi a tudatraébredés időszakát is, nemkülönben a fiú- és leánygyermek játékában, tevékenységében mutatkozó sajátos lelki fejlődést. Szinte mai tankönyveink modern szókincsével fogalmazza meg a nemek elkülönülésének célszerűségét: a fiúk és lányok „talán csak azért különülnek el, hogy később ellentétes fejlődésük végpontjain annál ellenállhatatlanabban vonzódjanak egymás felé”.

Nagy hozzáértéssel jellemzi a kamaszévek lelki sajátosságait is. Az *Életkorokról* szóló fejtegetésének talán ez a legkitűnőbb része. Mondanivalójának tartalma, megfogalmazása annyira modern, annyira mai, hogy szinte nem is vesszük észre, hogy az idézet nyolc és fél évtizeddel ezelőtt nyert megfogalmazást: „A fiúság és leányság idejének befejezői a kamaszévek, melyekben az erőteljesebb serdülésű, az élesebben kifejlődő nemi ellentétek s az ezeken alapuló vágyak és hiányérzetek különössé, sokszor magáranézve is érthetlenné teszik az embert (az ifjút) . . . A fiúk inkább a szilajabb fiúk társaságát keresik fel, a leánykák hallgatagabbakká, szerényebbekké válnak, szóval a kétneműek fejlődése mindinkább eltérő jelleget ölt magára. Ezidőszakban gyorsabban változik a hang, átalakul az arckifejezés és valami humoros ellentmondás van a fiatalember egész személyiségén. Alig van pillanat, melyben annyira rászorulnának a nevelésre, mint éppen e válságos időszakban.”

Ugyanilyen találó formában jellemzi az ifjúkor befejező szakaszát, a pályaválasztással, az élethivatással és a családalapítás problémáival foglalkozó érett ifjú és hajadon lelki profilját is. Hozzáértéssel elemzi e kor gondolkodással, érzellemmel és akaratival életével kapcsolatos problémáit, ellentmondásait; a jellem és erkölcs kérdéseivel való szoros kapcsolatát. Nagy tisztelet hangján és bámulatos beleéléssel foglalkozik az öregkor pszichológiájával is.

BENKA GYULA lélektani kutatásait országosan ismerhették és becsülhették. Erről tanúskodik az a „vélemény jelentés”, amelyet évmegjelölés nélkül — felkérésre — írt és terjesztett fel az „Egyetemes Tanügyi Főtanácsnak”, s amely BŐHM KÁROLY *Tapasztalati lélektan* című tankönyvének bírálatát tartalmazza. (BŐHM tankönyve 1888-ben került ki a Kókai nyomdából.)

A BENKA által megbírált könyv szerkezete és anyagfeldolgozása nem tartalmazza a fentiekben elemzett tanulmányok materialista koncepcióját. — BENKA bírálatja terjedelmes elemzés és tudományos igényű kritika. Végül is a könyv ideiglenes használatát és későbbi átdolgozását javasolja. Ezzel kapcsolatos, a tankönyvírásra általában is vonatkoztatható, figyelemre méltó megállapításait a következőkben foglalja össze: a) A stílussal kapcsolatban fokozottabb igényeket támaszt a közérthetőség és tanulhatóság érdekében. b) Elejteni javasolja a tankönyvben a szaktudósok vitakérdéseit, csak a már tudományosan igazolt ismeretek feldolgozását tartja helyesnek. c) BENKA materialista igényeit és didaktikai kultúráltságát különösen a harmadik javaslata tükrözi meggyőzően: „Nem ártanának a dolgoknak a bevezető részekhez oly vázlatos anatómikus rajzok beékelése, melyek az idegek tagoltságát, az érzékek belső centrumait szemlélhetővé tennék.” Az egész tankönyvbírálat azt bizonyítja, hogy BENKA GYULA pszichológiája kiforrott ismeretrendszer. Felfogása haladó, tudományos és sok tekintetben előremutató koncepciót tükröz, s mint ilyen oktató-nevelő munkájának szilárd és biztos alapját képezte!

BENKA nagy orosz kortársa, USINSZKIJ is éppen ezekben az évtizedekben fogalmazta meg műveiben a pedagógia és pszichológia nagy közös programját; nevezetesen, hogy az embereknek mindenoldalú neveléséhez és formálásához — a két tudomány mindenoldalú ismeretére van a nevelőnek szüksége. USINSZKIJ elméletben fejtette ki a pedagógia és pszichológia kölcsönös feltételezettségét. — BENKA GYULA ezt az elvet már tanítóképzési gyakorlatában érvényesítette is. Kiváló tanári tevékenységét azzal magyarázhatjuk, hogy a pszichológia tudományát gyakorlati nevelő munkájában következetesen alkalmazta. Még ma, 8—9 évtized múltával sem tartunk ott pl., hogy a pedagógia, a szaktárgyi és pszichológiai tudomány olyan kívánt egységben jelentkezzen a mindennapi pedagógiai munkában, ahogyan azt USINSZKIJ megfogalmazta, BENKA GYULA pedig saját pedagógiai gyakorlatában megvalósította.

BENKA pedagógiája ilyen értelemben tudományos tudatosságot képviselő modern pedagógia, annak ellenére, hogy az akkori ismeretek, a neveléstudományok időközben történt fejlődése miatt, valamint világnézeti téren ma már szükség-szerűen korrigálásra szorul. De az anakronizmus vádjá nélkül aligha is kérhetnénk ezeket számon tőle.

BENKA egész nevelői pályafutása szakadatlan tanúságtétel volt neveléstudományi nézeteinek *gyakorlati* megvalósításáról. Nevelői tevékenységét, módszerét a következőképpen jellemzi egykori tanítványa, KEMÉNY GÁBOR: „Benka Gyula szerette az iskolát és szerette a növendékeket. Képzettsége biztos, lebilincselő; tudása sokoldalú volt. A magyar irodalomnak, a filozófiának épp oly alapos ismerője, mint a pedagógiának, módszertanának. — Kiváló muzikus, zeneszerző, kitűnő rajzoló. Filozófiai előadásait nem egyszer rajzokkal illusztrálta. Logikus, lelkes előadásait sohasem feledi el, aki egyszer hallotta. Tudása nemcsak ismeretek tárháza volt, de a lelke mélyét átható műveltség.”

BENKA GYULA *pedagógiai munkásságában* is önmagából indult ki. Elsőorban önmagával szemben támasztott maximális igényeket. De sok pedagógiai tanulmányában elvként is megfogalmazta — különös hangsúllyal a tanító-

képzésben résztvevők számára — a *nevelői példamutatás* fontosságát. „Semmi nem emeli a tanárt annyira tanítványai előtt a megérdemelt tisztelet magaslatára, mintha erkölcsi jellemvonásaiban tüntet fel oly követésre méltó példákat, melyek az általa hirdetett életelvek perspektívszerű mélységét tárják föl az életideálokat kereső ifjú tudata előtt.” A folyamatos tudományos önképzést és az állandó önnevelést is nélkülözhetetlennek tartja, „mert — mint írja — valóban nevelni csak az képes, ki a maga nevelésében soha meg nem restül, soha nem csügged, és soha ki nem fárad.” A nevelőnek az erkölcsi meggyőződés, valamint a szavak és tettek egységének gyakorlatáig kell eljutnia. „Beszédünk és tanításunk életrevaló igazságáról tanúskodjon nemes cselekvőképességünk, mely ha nem kíséri s nem erősíti meg az általunk hirdetett igazságokat, akkor olyan ékes, de meddő virággá válik az, mely gyümölcsre nem fejlődik soha.”

Az egyes pedagógusokkal szemben támasztott igényeket kiterjeszti a *nevelőtestületekre* is. A kollektivitást, a jó összhangot a nevelés nélkülözhetetlen feltételének tekinti. „E kartársi jó szellem — szerinte — akkor nyer kifejezést, ha az egy célra törekvők egymás munkáját méltányolják, egymás egyéni előnyeit elismerik, s türelmes jó akarattal elnézik és hordozzák azon apró kellemetlenségeket, melyek a különböző fejettségű és életnézésű tanárok egymással érintkezésénél netán felerősülnek.”

Ezt a pedagógiai tudatosságot tükrözik a *tanítóképzésről* vallott igen figyelemre méltó nézetei is. A tanítóképzés feladatát ugyanis a következőkben jelöli meg: „Korszerű és a tanítói hivatáshoz szakmailag tartozó elméleti ismeretek közlése által lehetőleg előkészíteni a növendékeket úgy a gyakorlati élet számára, hogy nemcsak tudomány, de jellemesség, így valódi műveltségről tanúskodó személyiségük által biztosítsák a közoktatás és nevelés sikerét.” Világosan látja tehát, hogy a művelődés demokratizálásában mily nagy szerepük van a gyakorlati élet számára jól képzett tanítóknak.

A haladó *tanító eszményét* is felvázolja: „a tanítónak olyan személyiségnek kell lennie, ki a kor szellemét megértve, mint a folytonos haladás embere ne betanult formákhoz, s vakon követett tekintélyekhez ragaszkodjék feltétlenül, de belátással megválassza a haladás eszközeit, s szigorú önbírálattal folyton javítsa tanmódját s nevelési eljárását, s ily úton vezesse az ifjú nemzedéket valódi műveltségre.”

BENKA GYULA, az elmélkedő tudós, egyben kiváló gyakorlati pedagógus is volt. A pedagógia minden idők legizgalmasabb kérdéseire, a mit és hogyan-ra is azért tudott választ adni. A nevelés és oktatás gyakorlati problémáival kapcsolatos nézeteit több tucatnyi tanulmányban fejtette ki. Legtöbörében azonban a képző számára írt *Iskolaszervezetтан*ában foglalta össze. E munka tulajdonképpen BENKA didaktikai, metodikai és pedagógiai nézeteinek szintézise, tehát a mai iskolaszervezetтан fogalmi és tartalmi körét messze túlhaladja. Erre utal a fő kérdéseket jelölő négy fejezet címe is: 1. Az iskola lényegéről, társadalmi összeköttetéseiről; 2. Az iskola vezetésével megbízott tanférfiú személyi kellékeiről; 3. A népiskolai tanítás munkaköréről; 4. A népiskolai nevelés munkaköréről.

Tekintve, hogy az első két fejezettel kapcsolatos nézeteire már utaltunk a következőkben az oktatás és nevelés néhány fontosabb tézisének szeretnénk idézni. Több tanulmányának adekvát mondanivalója alapján emeljük ki jellemző nézeteit. Előre kell bocsátanunk, hogy BENKA GYULA didaktikai, metodikai és pedagógiai állásfoglalása korában szintén nagyon előremutató volt. Ilyen irányú egyetemi tanulmányait Berlinben és Hallében végezte, és a Németországban

elterjedt merev herbartianus pedagógiával és módszerekkel ismerkedett meg. Ezeket azonban korántsem tette magáévá, még kevésbé utánozta itthon. Erős kritikával szűrte át egyéniségén a külföldi tapasztalatokat, és a korabeli magyar viszonyoknak megfelelő pedagógiai eljárást alkalmazott és hirdetett.

BENKÁNál tudatos és szerves egységet jelent a lélektan és a pedagógia, valamint a didaktika és a módszertan. Mint tanítóképzős szakember a neveléstudomány minden ágának és komponensének megfelelő arányos jelentőséget tulajdonított. Nem sodródott tehát a korában divó egyoldalú didakticizmus, a metodikai formalizmus felé sem, melynek árnyéka olykor még napjainkban is kísért.

Ezek után bizonyára fokozott érdeklődéssel keressük, hogy mit tart BENKA GYULA az *oktatásról*, illetve az *ismeretszerzésről*. Idézem: „Öntudatos szemlékezés által alapos megfigyelésre szoktatni az érzékeket . . . ; az érzékek működése által tárgyhű képzeteket alkotni a dolgokról; a tárgyhű képzeteket . . . örökíteni az emlékezetben; az emlékezés adatait egybevetve . . . felfogni a dolgok jelentőségét, okszerűségét, célszerűségét; haladni az azokon érvényrejutó elvekhez.” A konklúziót pedig így fogalmazza meg: „Az igazi tanítás az öntudatra és szabadságra fejlődő gazdag szellemi élet oly megbecsülhetetlen munkásítása, mely tárgyi tartalmassága s alaki erőfejtése által minden irányban fokozza az embernek úgy belértékét, mint gyakorlati hasznavehetőségét.”

BENKA ismeretelméleti fejtegetése tehát az „öntudatos szemlékezésből”, a valóságból, az empiriából indul ki, majd „tárgyhű képzeteket” kíván „megörökíteni az emlékezetben”, illetve eljutni az „érvényre jutó elvekhez” — tehát absztrahálni —, s végcéllul az ismeretek „gyakorlati hasznavehetőségét” hangsúlyozza. A dialektikus materialista ismeretelmélet minden lényeges mozzanatát feltaláljuk tehát fejtegetésében, csupán a gyakorlat igazságot-kontrolláló szerepét nem említi.

Ugyanilyen körültekintéssel állítja össze a „tanítás nyolc fő elvét” is. Ezek lényege és sorrendje szerinte a következő: 1. Alkalmazkodjunk a tanuló felfogásához s munkaképességéhez. Ezért fokozatosan menjünk az ismeretesről a kevésbé ismeretesre. 2. Szemléltessünk mindent, míg csak lehet, természetesen. 3. Nem sokat, de keveset sokszorosan, sokféleképpen dolgozzunk és dolgoztassunk fel. 4. Éltrevaló közhasznú ismeretekre gondoljunk minden tanításunknál, mert így fog bennünket támogatni maga az élet. 5. Soh'se kívánjunk a tanulótól erejét felülmúló, vagy végképp kimerítő munkát a tanítás címe alatt. 6. Gyakran adjunk alkalmat a tudottak felidézésére s fölhasználására. Ezért szükséges a sokszoros ismételtetés. 7. Minden tanítvánnyal egyforma figyelemmel, szíves-séggel, türelmes jóakarattal foglalkozzék a nevelő. 8. Minden tanítás a nevelés szolgálatában áll.

Mint láthatjuk tehát, a modern didaktika oktatási alapelveivel a fentiek lényegében csaknem megegyeznek, csupán a sorrend és a megfogalmazás, illetve a terminológia használata különböző.

Nagy jelentőséget tulajdonított BENKA az oktatás eredményessége érdekében a *módszernek* is. Mint már utaltunk rá, tudatosan távoltartja azonban magát kora formális, az egyes órák menetét is sablonos fokozatok közé szorító, az oktató-nevelő munkát béklyózó metodikai törekvésektől. „A tanítás alakjai, módjai és mesterfogásai” címen módszertani elveket és gyakorlati leírásokat ad, nem merev sémákat. De nem hajlik a századvégi divatos didaktikai és metodikai nihilizmus felé sem. Azt vallja ugyanis, hogy „az igazi tanítás művészettel határos öntudatos és tervszerű munka; gyakorlati tanférfitő sohasem kicsinyli

a növendékek fejlettségéhez s a tantárgy természetéhez tapintatosan alkalmazott módszer értékét". Metodikai rugalmasságát és tisztánlátását pedig a következők bizonyítják: „A jól megválasztott módszernek s általában minden gondolható tanításnak súlyt és velőig ható éltető erőt ad a tanfőrfő önálló, eredeti, fejlett s bevégezett személyisége. Annak lesz nagyobb sikere tanítói vállalkozásaiban, ki helyesen megválasztott és következetesen keresztülvitt módszer mellett egyéni kedves tulajdonságainak, művelt bánásmódjának erejével ad irányt tanítványainak."

BENKA Iskolaszervezetтанában ugyan az utolsó fejezetben foglalkozik a *nevelés kérdéseivel*, de ez nála nem rangsorolást, hanem inkább a hagyományok tisztelétét jelenti. Pedagógiai tanulmányainak tömege győzhet meg arról bennünket, hogy a dualizmus korának szegényes pedagógiai irodalma ellenére BENKA a nevelés általános és sajátos problémáival foglalkozott talán a legtöbbet.

A tanítást is a nevelésnek rendeli alá. Ezt írja: „Minden tanítás a nevelés szolgálatában áll. Ha a tanítás nem javítás és erkölcsnevelés is egyúttal, akkor igazi értékéből kivetkőzött hibás foglalkozás az. Tehát a tanítás a nevelésnek ha nem is kizárólagos, de bizonyosan leghatalmasabb eszközévé válik. Voltaképp a valódi tanításnak kritériuma éppen az a nevelői befolyás, mely a tanítvány egyéniségének önfegyelmezésében nyilvánul".

Magyarázata egyben megközelíti a nevelés lényeges jegyeinek elvi kifejtését is. Máshol a nevelés tartalmát általánosabb igénnyel, tömörebben így fogalmazza meg: „A nevelés a testi és lelki élet összhangzatos kifejlesztésében és tökéletesítésében áll." A nevelés célját pedig a következőkben látja: „Az uralkodó eszme szerint vezetni bennünket, az uralkodói érzést, gondolkodást véteni lelkünkbe; ahogy a szépet, a jót és igazat, mint eszményeket elérni akarja az emberiség, úgy vezetni bennünket a haladás útján." BENKA tehát azt vallja, hogy a nevelési eszmény és cél — az ő kifejezésével élve — „módosul az uralkodó eszme változása szerint". Igen helyesen látja tehát, hogy a nevelés mindig konkrét társadalmi viszonyok között folyik; minden nevelés egy adott kor, adott társadalom nevelése. Ezzel viszont azt is elismeri, hogy a társadalmi fejlődés újabb és újabb követelményeket támaszt a neveléssel szemben is, vagy hogy — mai terminológiával élve — a nevelés történeti és osztályjellegű.

A nevelés területei közül főleg az *erkölcsi nevelést* tartja alapvetőnek; de hangoztatja az értelmi, testi, esztétikai, valamint a gyakorlati életre nevelés fontosságát is. Ezzel kapcsolatos rendkívül szerteágazó és egyes kérdéseket aprólékos részletességgel kidolgozó sok és hasznos véleménye közül csupán az erkölcsi neveléssel kapcsolatos nézeteivel kívánunk foglalkozni. BENKA azt kívánja, hogy „a nevelés az erkölcsiség eszméjének valóstításán fáradozó tervszerű munkásság legyen."

Az erkölcsi nevelésről alkotott nézeteit a humanizmus, valamint filozófiai és pszichológiai elveiből és emberi, nevelői alkatából következően a pietizmus, a szeretet pedagógiája jellemzi. Ezért vallja, hogy „becsülni kell mindenkiben az embert, nem az emberben vagyonát, rangját, állását vagy méltóságát." Ismét személyes példájából következtethetünk nevelési elveire. A kortárs azt írja róla: „Szerette a növendékeket, szeretettel figyelte az ifjúság minden megmozdulását". Ezt az alapvető szubjektív nevelési feltételt, a növendékek szeretetének fontosságát több írásában hangoztatja.

Olykor lírai telítettséggel nyilatkozik meg erről: „Van-e, lehet-e vonzóbb, kedvesebb kor, mint az ifjúkor? Ki ne örülne az ébredő tavasznak; ki ne szeretné

a tavasz ékes gyermekeit, a szép virágokat? Már pedig az ifjúkor az ébredő tavasz időszaka, az ifjú ember a tavasz ékes virága; s csoda-e, ha oly kedves előttünk az ábrándok, a költészet ezen kora, ha oly vonzó ránk nézve gazdag reményeink ezen bájos virága?”

Emocionális hatásokkal és elvi meggondolásokkal magyarázható, hogy a *hazafias nevelés* különösen jelentős szerepet kapott BENKA pedagógiai rendszerében. Szerinte úgy kell nevelni, hogy „a józan hazaszeretet nemcsak lelkesedését felismerjék a tanulók . . . A tanár kötelessége, hogy beteges képzelgés túlhajtásaitól menten, eszmei tisztaságban ápolja és fokozza az ifjúság hazafias érzületét.” A hazafias nevelés módszerére is helyesen utal: „Nem nagyhangú szavakban, nem tüntető cselekedetekben, nem finnyásan kiesztelt közönnepélyek színpadias hatásában rejlik a hazafias jó szellem fejlesztésének, nevelésének titka. Éreztessük csak a fogékony lélekkel alkalmas pillanatokban a nemzetünk történeti fejlődéséből kiérthető előnyeinket, fényes eredményeinket, ápoljuk csak magunk is nemzeti eredetiségeink (sajátosságaink) megbecsülését; mint az üdítő cseppek-ből szív táplálékot a gyenge virág, úgy fog erőt s táplálékot meríteni az ifjúság a mi lelkesedést és szeretetet sugárzó honszerelmünkből” . . .

Többször hangoztatja az „igazi hazafiság, a józan hazaszeretet” túlhajtásoktól mentes, eszmei tisztaságának fontosságát. A kényszerűen társuló jelzők arra utalnak, hogy BENKA elhatárolta a nevelést a korában egyre élesedő nacionalizmustól; de — az ő szavaival élve — „az ábrándos kozmopolitizmustól” is.

Nem kerüli meg az annyira kényesnek látszó nemzetiségi kérdést sem! Az uralkodó körök legérőszakosabb ún. magyarosításának évtizedeiben, s az ehhez ideológiát és pedagógiát eszkábáló teoretikusok ellenére is nyíltan vallja, hogy „az elnyomott népcsoportok és felekezetek érdekeivel szemben a türelmes jóakaratot, nyíltszívrűséget . . . szeretessük meg a magyar ifjúsággal.”

Ugyanilyen újszerű, sőt modern BENKÁnak a *munka pedagógiai értelmezésével* kapcsolatos nézete is. Ezt vallja ugyanis; „Arra kell törekednünk, hogy értelmet, szívet, akaratot fejlesztő munkában és munka által erősödjék ifjúságunk”. — „Az eredményes munka fokozza a munka iránti kedvet, a tervszerű munka — pedig — olyan előnyöket biztosít, melyek úgy iskolai, mint otthoni foglalkozásaikat nagyban megkönnyítik a tanulóknak”. A közösségi gondolat is felmerül ezzel kapcsolatban BENKÁNál. „Ne feledjük — írja, hogy a társulás fokozza az erőt, az önkéntes vállalkozás fölvillanyozza a munkakedvet. A társak kitüntető megbízatása élénkíti a felelősség érzetét”. A kötelességteljesítésre nevel, amikor így szól az ifjúsághoz: „Az egyszer elmulasztott munka — ha ugyan kipótolható lenne is — s az egyszer elrepült perc örökre elveszett, ha azt önjavadra föl nem használod!” BENKÁNál a munkának pedagógiai, didaktikai és főleg morális jelentősége van. A fizikai munka szervezett bekapcsolására azonban még nem gondolt.

Pedagógiai eszmeefuttatásában sem állt meg az elmélet síkján. Azt tartja, hogy „a nevelés terén a pusztá elmélet mily kevés, a helyes elmélettel párosított gyakorlat mily roppant jelentőséggel bír”. Következésképpen nevelői gyakorlatának megfelelően gyakran ír az *eredményes nevelés módszerével* kapcsolatos kérdésekről is.

Pedagógiai alapállásából és optimizmusából következik, hogy a *jutalmazásnak* igen komoly pedagógiai és erkölcsi jelentőséget tulajdonít. Azonban óvatosságra, körültekintésre int: „Nehéz tapintatosan s a nevelői cél szolgálatában helyesen jutalmazni”. Utmutatása, ma is nagy figyelmet érdemlő állásfoglalása a következő: „Mértányoljuk, elismeréssel tüntessük ki azt, mi igazán dicséretet

érdemel. Fukarkodjunk azonban a dicséret alkalmazásánál is mindaddig, míg meg nem győződünk arról, hogy dicséretünk biztat, bátorít, nemes önismeretre vezet, s nem növeli az elbizottságot, nem kelt másokban irigységet, elkeseredést.” Fejtegetését pedagógiai axiómával fejezi be: „Igazi érényt dicsérvünk, ne vele született előnyt, nem mindenki által elérhető kicsinyes sikert!”

A fokozatosság elvének alkalmazását itt is fontosnak tartja, de hangsúlyozza a fejlődés elvének figyelembevételét is: „Nem a pusztá végeredmény, de a tanuló igyekezete, lendülete és kitartása legyen a határozó, ha nevelői befolyást akarunk elérni a jutalmazással.” Nagyon találó hasonlatba tömöríti konzekvenciáját: „Olyan a jutalmazás, mint a méreggel való gyógyítás. Kevés nem használ, sok megöl, s a kellő mértéket eltalálni a legnagyobb bölcsességet és tapintatot föltételezi.”

A büntetést mint nevelési eszközt csak akkor tartja alkalmazhatónak, ha az teljesen elkerülhetetlen. De akkor is „büntessünk emberségesen, enyhén, következetes komolysággal és szigorral... Tegyük ezt sajnálkozásunk, részvétünk kifejezésével. Érezze a gyermek, hogy nem őt, hanem a benne levő rosszat kárhoztatjuk.”

Azt is hangoztatja, hogy „a büntetés az embernevelés szolgálatában álló intézkedés legyen”. Bosszú, megtorlás, kegyetlenség nem lehet tényező a büntetés során.” Maga érdemli meg a büntetést — írja —, ki az atyai szeretet érzéket leveti magáról akkor, mikor büntet”. Hangsúlyozza továbbá a természetes büntetés helyességét s a közösség fegyelmező hatásának jelentőségét. Modern pedagógiai szemléletéből eredően azt is fontosnak tartja, hogy „büntetéssel ne alázzuk, ne fosszuk meg a gyereket a maga iránti bizalomtól és tisztelettől. Nem megbélyegezni, javítani célja minden büntetésnek.”

Égész társadalomfilozófiáját, pedagógiai bölcsességét és humanitását sűríti a mai pedagógia, de a mai társadalmi gyakorlat számára is útmutató következő gondolatába: „*Emberrel mindig emberségesen bánjunk*, még ha kijózanításra, javításra célzólág büntetjük is őt. Szelidség által áthatott következetes szigor az, mi sok bajnak elejét veszi az iskolában és az életben egyaránt.”

BENKA tanári egyéniségét csaknem félévszázados tanítóképzős tevékenységét valóban e szemléletnek megfelelő gyakorlati munkásság jellemezte. Nem csoda, hogy eszméinek gazdagsága és szuggesztív nevelő ereje megtermékenyítette egész környezetét Szarvason és Szarvason túl egyaránt. Ezek után megérthetjük azt a határtalan lelkesedést és megbecsülést, mellyel tanítványai adóztak emlékének. KEMÉNY GÁBOR pl. a következő visszaemlékezéssel rója le nagyrabecsülését és halálját:

„Mindig nagynak, erősnek, hozzám lehajlónak éreztem Benka Gyulát. Akkor is, mikor még nem tanított s azután is, mikor túl voltam az iskolai életén. Amikor még nem tanított, akkor is éreztük rendkívüli egyéniségét, hallottunk róla otthon, társainktól, a városban. Szelleme az iskolán kívüli életre is ráütötte bélyegét. Az önképzőkörben? Ambíciót, szárnyakat adott az embernek. Mily nagynak, mily széles-látókörűnek érezte magát az ember, ha — hitvány ökörszemként a sas szárnyain — vele repülhetett. Tanítása, mint buzgó földműves ásója a földet, valósággal felkavarta az ember lelkét, hogy minden jó csíráat termésre kényszerítsen”.

A tanítványok, munkatársak írásos feljegyzései, valamint BENKA GYÚLA életműve azt mutatják meg, hogyan lehet egy nevelő az elmélet és a gyakorlat megtestesítője, tudós és pedagógus, tanár, igazgató és iskolaszervező is egy személyben. Nemcsak tudása volt nagy, nemcsak gondolkodása nemes, hanem

érzelmi világa is tiszta s kifinomult, s mindezekhez hozzájárul a harmadik nagy érték: az erős akarat, az egyenes jellem, a lankadhatatlan szorgalom, továbbá az oktatás és nevelés ügyének, a modern nevelőképzés célkitűzéseinek ernyedetlen szolgálata, az emberi nem tökéletesedésének és boldogulásának elősegítése, s az e célokhoz vezető utak optimista egyengetése.

BENKA GYULA felhasznált írásainak jegyzéke.

(Alkalmazott rövidítések: Evang. Egyh. és Isk. = Evangélikus Egyház és Iskola. NK = Nemzeti Kultúra. PH = Pesti Hírlap. Prot. Egyh. és Isk. Lap = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. Szarvas. Főgimn. Értesítő = A szarvasi ág. ev. főgymnasium értesítője. SzG = Szarvas. Vajda Péter Általános Gimnázium. SZH = Szarvasi Hírlap. SZL = Szarvasi Lapok. SZO = Szarvas. Övönőképző Intézet. SzV = Szarvas és Vidéke.)

- ¹ Közlemények a meglátogatott tanítóképezdekről. Szarvas. Főgimn. Értesítő. 1861/1862. 3—13. p.
- ² Szünnapokra távozó tanulóinkhoz. Szarvas. Főgimn. Értesítő 1863/64. 3—7. p.
- ³ Vélemény a képezdei ügyben a békési ág. h. ev. esperességhez. Arad, 1867. Szarvas. Főgimn. Értesítő 1866/67. 6—9. p.
- ⁴ A képesség, tehetség és lángelméről. (Lélektani fejtegetés Esser és Rosenkranz nyomán.) Szarvas. Főgimn. Értesítő 1869/70. 3—16. p.
- ⁵ Életkorokról. (Tanulmány Rosenkranz nyomán.) Szarvas. Főgimn. Értesítő 1876/77.
- ⁶ Test és lélekalkat. Szarvas. Főgimn. Értesítő 1874/75. 3—21. p.
- ⁷ Tanítóképzés főgimnásiumunk kapcsán. A szarvasi főgimnásium évi jelentése 1881/82-ről. Gyula, 1882. 3—17. p.
- ⁸ A szarvasi főgimnásium felső osztályaival kapcsolatos tanítóképzőintézet újabb szervezésének javaslata. 1883. (Eredeti kézirat a négy éves tanítóképzés bevezetéséről.) Kézirat. SzO irattára. Sz. n.
- ⁹ Igazgatói megnyitó beszéd. SzL I. évf. 1884. 28. sz. szept. 21. 1. p.
- ¹⁰ Fegyelem a gimnásiumban. Szarvas. Főgimn. Értesítő 1884/85. 3—14. p.
- ¹¹ Iskolai épületünk főbejáratának örökség képpen reánk maradt fölirata. Szarvas. Főgimn. Értesítő 1885/86. 3—13. p.
- ¹² Felirat államsegély ügyben. (1886. dec. 31.) Kézirat. Magángyűjteményben. 12. p.
- ¹³ Fekete pontok a gymnasiumunk láthatárán. SzL IV. évf. 1887. 28. sz. (júl. 10.) 1—2. p.
- ¹⁴ Az iskola és a társadalom. 1—3. rész. SzL V. évf. 1888. 9. sz. (febr. 16.) 1—2. p. — 10. sz. (márc. 4.) 1—2. p. — 11. sz. (márc. 11.) 1—2. p. Eredeti kéziratban is megmaradt tanulmány. Kézirat. SzG gyűjteménye. Sz. n. 8. p.
- ¹⁵ Véleményes jelentés Böhm Károly tapasztalati lélektanáról, mint középiskolák használatára írott tankönyvről. 1880—90 között. Kézirat. SzG gyűjteménye. Sz. n. 4. p.
- ¹⁶ Iskolaszervezetten. 1880—90 között. Kézirat. (Magángyűjteményben.) 12. p.
- ¹⁷ 1848. márcz. 15.-ikének emlékére. 1—3. rész. SzL VII. évf. 1890. 11. sz. (márcz. 16.) 2—3. p. — 12. sz. (márcz. 23.) 1—2. p. — 13. sz. (márcz. 30.) 2. p.
- ¹⁸ Nevelésügyi érdekünk legújabb napi kérdése. SzL II. évf. 1891. 10. sz. (márcz. 8.) 4—5. p.
- ¹⁹ Középiskolánk országos tornaversenyének alkalmából. SzL VIII. évf. 1891. 10. sz. (márc. 8.) 2. p.
- ²⁰ 1848. márczius 15. emlékére. (Felolvasatott márczius 15-én a szarvasi Függetlenségi Körben.) SzV II. évf. 1891. 12. sz. (márc. 22.) 2—4. íp.
- ²¹ Hadüzenet elterjedt szokásaink ellen. SzV II. évf. 1891. 50. sz. (dec. 13.) 1—2. p.
- ²² A példa nevelő befolyása a gymnasiumban. Szarvas. Főgimn. Értesítő 1891/92. 3—15. p.
- ²³ Vajda Péter emlékénel. (1892. máj. 31.) SzV III. évf. 1892. 23. sz. (jún. 5.) 2—3. p.
- ²⁴ A szarvasi főgymnásiummal kapcsolatos ág. h. ev. elemi fitanítóképző intézet továbbfejlesztésére vonatkozó javaslat. 1892. júl. 31. Kézirat. SzO irattárában. 11. p.
- ²⁵ Tájékoztató gondolatok a szarvasi tanítóegylet megnyitásakor. 1894. Kézirat. Magángyűjteményben.
- ²⁶ A magyar társadalom közművelődése. SzL XII. évf. 1895. 16. sz. (ápr. 21. 1—2. p.
- ²⁷ A szarvasi főgymnasium története. Gyoma, 1895. 197. p.
- ²⁸ A honalapítás ezeréves emlékezete. SzV VII. évf. 1896. 20. sz. (máj. 10.) 4—6. p.
- ²⁹ A tanítóképző jövője. SzV VII. évf. 1896. 35. sz. (aug. 23.) 1—2. p.
- ³⁰ Fölhívás. Evang. Egyh. és Isk. XIV. évf. 1896. 36. sz. (szept. 3.) 413. p.